विद्यावर्धिनी संचालित,
अण्णासाहेब वर्तक मानव्य, केदारनाथ मल्होत्रा वाणिज्य व ई. एस. अंड्राडिस विज्ञान महाविद्यालय
वसई रोड (प.), जि. पालघर – ४०१२०२
(मुंबई विद्यापीठाशी संलग्न)

मराठी विभाग
आणि
भारतीय सामाजिक विज्ञान अनुसंधान परिषद (ICSSR), पश्चिम विभागीय केंद्र, मुंबई
यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित

Indian Council of Social Science Research

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

विद्यावार्ता

International Peer reviewed Research Journal

।। संत साहित्याची समकालीनता ।।

एक दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र

शनिवार दि. १७ डिसेंबर २०२२

समन्वयक
डॉ. शत्रुघ्न फड
(मराठी विभाग प्रमुख)
९४२२६७०५३०

सहसमन्वयक
डॉ. सखाराम डाखोरे
(सहाय्यक प्राध्यापक)
९८५०११६६४५

प्रा. शैलेश औटी
(सहाय्यक प्राध्यापक)
९८३३४८७४६८

निमंत्रक
डॉ. अरविंद उबाळे
(प्राचार्य)

MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

Special Issue-01
Dec. 2022

विद्यावर्धिनी शिक्षणसंस्था वसई
आणि
भारतीय सामाजिक विज्ञान अनुसंधान परिषद (ICSSR),
पश्चिम विभागिय केंद्र, मुंबई
यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित एक दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र
'संत साहित्याची समकालीनता'

❖ **विद्यावार्ता** या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. **न्यायक्षेत्र:बीड**

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat**.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

39) संस्कृत भाषा : मराठी संत साहित्याचा आधार
डॉ.संजीवनी श्रीपाद नेरकर, देगलूर ||171

40) संत चोखामेळा यांच्या अभंगातील विद्रोह
डॉ. सखाराम डाखोरे, जि. पालघर ||173

41) समाज प्रबोधनकार संत एकनाथ
सहा.प्रा.जगदीश अनंत संसारे, विरार (प) ||177

42) संत गाडगे महाराज यांचा मानवतावादी दृष्टिकोनाचा आढावा
डॉ.सचिन कांतीलाल पिसे, वसई रोड पश्चिम ||181

43) राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व आदर्शग्रामराज्य
बांगर नितीनकुमार बाबासाहेब, जि.पालघर ||183

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

Vidyawarta®
Peer-Reviewed International Journal

Special Issue-01
Dec.2022

42

संत गाडगे महाराज यांचा मानवतावादी दृष्टिकोनाचा आढावा

डॉ.सचिन कांतीलाल पिसे
अण्णासाहेब वर्तक महाविदयालय, वसई रोड पश्चिम

मानवतावाद परिचय : मानवतावाद हे एक तत्वज्ञान किंवा जगाबद्दल विचार करण्याचा एक मार्ग आहे. लोकांनी कसे जगावे आणि कसे वागावे याविषयीचा हा नैतिकतेचा किंवा कल्पनांचा संच आहे. जे लोक हे नैतिकतेचे संच धारण करतात त्यांना मानवतावादी म्हणतात. मानवतावादाची संकल्पना प्रामुख्याने विचारप्रणालीचा संदर्भ देते, जी व्यक्तीच्या स्वायत्ततेवर लक्ष केंद्रित करते. मानवतावाद हे युरोपमधील पुनर्जागरण आणि सुधारणांचे उत्पादन आहे आणि अमेरिकन आणि फ्रेंच क्रांतीमध्ये त्याची पूर्ण अभिव्यक्ती आढळली. आधुनिक काळात मानवतावाद धर्मनिरपेक्षतेच्या जवळ आहे. हे जीवनासाठी अ—ईश्वरवादी दृष्टिकोनाचा संदर्भ देते. जगाला समजून घेण्यासाठी धार्मिक मतांऐवजी विज्ञानाकडे पहा. मानवतावादाची व्याख्या दैवी किंवा अलौकिक बाबीऐवजी मानवाशी संबंधित दृष्टिकोन किंवा विचार प्रणाली म्हणून केली जाते. सामान्य मानवी गरजांवर भर देणारा आणि मानवी समस्या सोडवण्याचा पूर्णपणे तर्कशुद्ध मार्ग शोधणारा आणि जबाबदार आणि प्रगतीशील बौद्धिक प्राणी म्हणून मानवजातीशी संबंधित असलेला विश्वास किंवा दृष्टीकोन.

मानव आदरास पात्र आहे. प्रत्येक माणसाला आदराने वागवले पाहिजे आणि त्याला सन्मानाची परवानगी दिली पाहिजे. जर सर्व लोक इतरांबद्दल आदराने वागले तर लोक शांततेत आणि विश्वासाने जगतील. त्यांना त्यांचे जीवन कसे जगायचे आहे हे सर्व लोकांना ठरवता आले पाहिजे. त्यांनी निर्णय घेण्यासाठी आणि समस्या सोडवण्यासाठी तर्कशक्ती तयार केली पाहिजे.

मानवतावाद असे व्यक्त करतो की मानवामध्ये प्रचंड क्षमता आहे आणि जर त्याचा पूर्ण विकास झाला तर, विकासाच्या योग्य संधी मिळाल्या तर माणूस पूर्ण उंचीवर पोहोचू शकतो. मानवतावादी विचारात, पुरुष त्याच्या खाजगी जीवनात मुक्त झाला. तो केवळ एकमेवाद्वितीयच नव्हता तर वेगळाही होता आणि त्याला इतरांपेक्षा कमी करता येत नाही. नैतिक जीवनाचे नियम ठरवण्याचा नैसर्गिक अधिकार माणसाला प्राप्त झाला आहे. माणसाने सार्वजनिक डोमेनमध्ये स्वातंर्त्याचा दावा केला आणि आपली राजकीय व्यवस्था निवडण्याचा अधिकार ठामपणे मांडला.

मानव हा स्वतःचा संपूर्ण प्रभारी आहे, ते स्वतःची मूल्ये ठरवतील आणि ते भौतिकवादी आहेत. प्रत्येकाला स्वतंत्र व्हायचे असते. प्रत्येकजण एक अद्वितीय स्थान व्यापलेला आहे. सर्व प्रकरणांमध्ये अंतिम निर्णय आता व्यक्तीवर अवलंबून आहे. मनुष्याला तर्कशक्ती असल्यामुळे खरे—खोटे ठरवण्याची क्षमता आहे. त्याला आपली राजकीय व्यवस्था निवडण्याचा अधिकार आहे.

संत गाडगे महाराज यांचा परिचय:

गाडगे बाबा (जन्म :— शेंडगाव, २३ फेब्रुवारी १८७६य — अमरावती, २० डिसेंबर १९५६) हे गाडगे बाबा म्हणून ओळखले जाणारे महाराष्ट्र राज्यातील एक कीर्तनकार, संत आणि समाजसुधारक होते. त्यांनी स्वेच्छेने गरीब रहाणी स्वीकारली होती. ते सामाजिक न्याय देण्यासाठी विविध गावांना भटकत असत. गाडगे महाराजांची सामाजिक न्याय, सुधारणा आणि स्वच्छता या विषयांत जास्त रुची होती. विसाव्या शतकातील समाजसुधार आंदोलनांमध्ये ज्या महापुरुषांचा सहभाग आहे, त्यापैकी एक महत्त्वाचे नाव गाडगे बाबा यांचे आहे.

संत गाडगे महाराजांचे पूर्ण नाव डेबूजी झिंगराजी जानोरकर होते. त्यांच्या वडिलांचे नाव — झिंगराजी राणोजी जाणोरकर, तर आईचे नाव — सखुबाई झिंगराजी जणोरकर हे होते. गाडगे महाराज हे वैज्ञानिक दृष्टिकोन असलेले समाजसुधारक होते. दीनदलित आणि पीडितांच्या सेवेमध्ये आपले संपूर्ण आयुष्य व्यतीत करणारे होते. त्यांच कीर्तन म्हणजे लोक प्रबोधनाचा एक भाग असे. आपल्या कीर्तनातून समाजातील दांभिकपणा रूढी परंपरा यावर ते टीका करत. समाजाला शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देताना स्वच्छता आणि चारित्र्य

याची शिकवण गाडगेबाबा देत.

संत गाडगे महाराज यांचे कार्यक्षेत्र

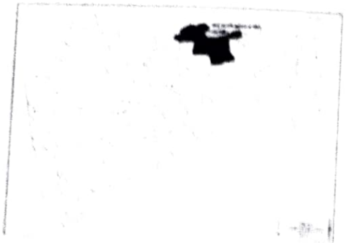

अभ्यासाची उदिष्टे:

१) मानवतावादी दृष्टीकोन संकल्पना समजून घेणे.

२) संत गाडगे महाराजांचा मानवतावाद अभ्यासने.

अभ्यास पद्धत:

हा अभ्यास करत असताना द्वितीय स्त्रोत सामग्रीचा वापर करण्यात आला आहे.

संत गाडगे महाराजांची मानवतावादी कार्ये:

महाराजांनी शैक्षणिक संस्था, धर्मशाळा, रुग्णालये, प्राण्यांचे निवारे बांधले. त्यांनी आपली प्रवचने ''कीर्तन'' च्या रूपात आयोजित केली ज्यात ते मानवतेची सेवा आणि करुणा या मूल्यांवर जोर देतील. आपल्या कीर्तनांदरम्यान ते लोकांना अंधश्रद्धा आणि कर्मकांडाच्या विरोधात प्रबोधन करत असत. ते आपल्या प्रवचनात संत कबीरांचे दोह्या वापरत असत.

त्यांनी लोकांना धार्मिक विधींचा भाग म्हणून पशुबळी बंद करण्याचे आवाहन केले आणि दारूच्या व्यसनासारख्या दुर्गुणांच्या विरोधात मोहीम चालवली. त्यांनी उपदेश केलेल्या मूल्यांना मूर्त रूप देण्याचा प्रयत्न केला: कठोर परिश्रम, साधी राहणी आणि गरिबांची निस्वार्थ सेवा.

साधू गाडगे बाबा यांच्या या टिप्पणीनंतर समाजाच्या वाटणीचे मूल्य जाणतात आणि ते आयुष्यभर जपतात. समाजसेवा हा बाबांच्या शिकवणुकीचा आधार बनला आहे. त्याच्या शिकवणी होत्या:

१) भुकेल्यांना अन्न द्या

२) गरजूंना आसरा द्या

३) पर्यावरणाचे रक्षण करा

४) स्वच्छतेचे महत्व सांगा

भौतिक जगाला कंटाळून एके दिवशी बाबांनी घर सोडले. ते गावोगाव भटकत राहिले. ते भिक्षापायी काम करत असे. त्यांनी गावे स्वच्छ करण्याचा उपक्रम हाती घेतला. तसेच पूर्णा नदीवर घाट बांधण्यास सुरुवात केली. हळूहळू लोक त्याच्या साफसफाईच्या कामात सामील होऊ लागले. त्यांनी ग्रामस्थांना स्वच्छतेचे महत्त्व पटवून दिले.

त्याला अनेक अनुयायी मिळाले. त्यात डॉ. बी.आर.आंबेडकर, आचार्य अत्रे यांच्यासारखे लोक होते. देणगीच्या स्वरूपात पैसा ओतायला लागला. याचा उपयोग बांधकाम कार्यासाठी केला जात.

हरिजनांची दुर्दशा ओळखून त्यांनी त्यांच्यासाठी पंढरपूर, नाशिक, पुणे, आळंदी आणि देहू येथे धर्मशाळा बांधल्या. गोहत्या थांबवण्यासाठी त्यांनी विदर्भात गोरक्षण केंद्र उभारले. त्यांनी अपंग आणि गरीबांसाठी अन्नदान केंद्र सुरू केले. ज्यांना जायला जागा नव्हती अशा वृद्धांसाठी त्याने घरे बांधली. कुष्ठरोगाने पीडित लोकांच्या उन्नतीसाठीही त्यांनी काम केले.

गाडगे बाबांचा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांवर खूप प्रभाव होता. त्याचे कारण असे की, ते आपल्या ''कीर्तनातून'' जनतेला उपदेश करून जे समाजसुधारणेचे काम करत होते, तेच डॉ. आंबेडकर राजकारणातून करत होते. गाडगे बाबाही बाबासाहेबांच्या व्यक्तिमत्त्वाने आणि कार्याने प्रभावित झाले होते. गाडगे बाबांनी पंढरपूर येथील त्यांच्या वसतिगृहाची इमारत डॉ. आंबेडकरांनी स्थापन केलेल्या पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीला दान केली होती. जनतेला शिक्षित करण्याचे आवाहन करताना ते आंबेडकरांचे उदाहरण देत असत. ''बघा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे निखळ कष्टाने शिकलेले कसे झाले. शिक्षण ही कोणत्याही वर्गाची किंवा जातीची मक्तेदारी नाही. गरीब माणसाचा मुलगाही अनेक पदव्या मिळवू शकतो.'' गाडगे बाबा आंबेडकरांना अनेकदा भेटले होते. आंबेडकर त्यांना वारंवार भेटत असत आणि सामाजिक सुधारणांवर चर्चा करत असत. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी त्यांचे वर्णन ज्योतिराव फुले यांच्या नंतरचे लोकांचे महान सेवक असे केले होते.

२० डिसेंबर १९५६ रोजी वलगावजवळील पेढी नदीच्या काठी अमरावतीला जात असताना महाराजांचे निधन झाले. त्यांच्या सन्मानार्थ भारत सरकारने २०००–०१ मध्ये 'संत गाडगेबाबा स्वच्छता अभियान' सुरू केले. या कार्यक्रमात स्वच्छ गाव राखणाऱ्या ग्रामस्थांना बक्षिसे दिली जातात.

सध्या त्यांनी बांधलेल्या जवळपास सर्वच संस्था चांगल्या प्रकारे कार्यरत आहेत. २० डिसेंबर १९५६ रोजी महान संताने हे नश्वर जग सोडले. त्यांच्या जाण्याला एवढी वर्षे उलटून गेली तरी त्यांच्यासाठी

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318
Vidyawarta®
Peer-Reviewed International Journal
Special Issue-01
Dec.2022
0183

खूप फॉलोअर्स आहेत. महाराष्ट्र शासनही त्यांच्या नावाने ग्रामस्वच्छता कार्यक्रम राबवते. अमरावती विद्यापीठाचे नामांतर संत गाडगे बाबा विद्यापीठ असे करण्यात आले.

श्री संत गाडगे बाबा हे १९ व्या शतकातील महान नायक होते आणि त्यांच्या सामाजिक सेवेसाठी प्रसिद्ध होते. ते असहाय आणि गरीबांसाठी काम करणारे संत होते.

निष्कर्ष:

संत गाडगे महाराज यांच्या कार्याचा आढावा घेतल्यानंतर असे लक्षात येते की महाराजांचे हृदय व मन अतिशय भावनिक होते त्यामुळे त्यांच्यामध्ये पराकोटीचा मानवतावाद पाहायला मिळतो. त्यांनी सामाजिक, राजकीय, शैक्षणिक, क्षेत्रामध्ये प्रचंड काम केलेले दिसून येते.

संदर्भ:

1) Prof.Dr.Maidamwar,- 'Gadge Maharaj man and Mission', G. T. Shri Gadgebaba Prakashan Samiti, Bombay. Sept. 1998.

2) Shirwadkar, Vasant - 'The wondering Saint', 49) Singer, Milton 50) Smith, W.C. Shree Gadgebaba Prakashan Samiti, Bombay.

3) Kulkarni, Sudheendra (24 February 2015). "An icon for Swachh Bharat: To sustain the abhiyan, we should draw inspiration from beloved saint-reformers like Sant Gadge Maharaj". The Indian Express. Retrieved 10 February 2018.

4) "Gadge Baba's Family Background". Archived from the original on 16 February 2018. Retrieved 15 February 2018.

5) Milton Israel and N.K.Wagle, ed. (1987). Religion and Society in Maharashtra. Center for South Asian Studies, University of Toronto, Canada.

6) G.N. Dandekar (2009). Shree Gadge Maharaj. Translated by P.J. Godbole. Published by Mrunmayee Prakashan.

7) Kalchuri, Bhau (1986). Meher Prabhu: Lord Meher. 14. Myrtle Beach: Manifestation, Inc. pp. 4924.

८) भगत रा.तु.(संपा) श्री गाडगे महाराज विचार, लोकशिक्षण संस्कारमाला कोल्हापूर, १९९३.

९) भगत रा.तु.(संपा) संत गाडगे महाराजांच्या आठवणी, चौतन्य प्रकाशन कोल्हापूर. १३ डिसेंबर १९९२.

43

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व आदर्शग्रामराज्य

बांगर नितीनकुमार बाबासाहेब
सहाय्यक प्राध्यापक व विभाग प्रमुख, राज्यशास्त्र विभाग, अण्णासाहेब वर्तक महाविद्यालय वसई रोड (प)
जि.पालघर

प्रस्तावना:

राष्ट्र संत तुकडोजी महाराजांनी ग्रामगीतेच्या लेखनातून आदर्शग्राम राज्याची कल्पना मांडली आहे. महाराष्ट्रातील विविध संतांनी चालविलेल्यासमाज सुधारणेच्या चळवळींचा विचार करता संत चळवळींचा ग्राम व्यवस्थेशी निकटचा संबंध असल्याचे दिसून येते. अगदी ब्रिटिशपूर्व काळाचा विचार करता जुन्या ग्रामव्यवस्थेकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही, कारण समाजाचे सारे जीवनच ग्राम व्यवस्थेची निगडित होते. तत्कालीन ग्रामीण गावे ही 'स्थानिक गणराज्याच्या' स्वरूपाची होती.ही गणराज्ये ग्रामाचे संरक्षण, नियंत्रण व नियमन करीत होती. त्याकाळातील समाजातील लोकांच्या गरजा या मर्यादित असल्यामुळे, त्या गावातच पूर्ण केल्या जात असत, परिणामी ग्रामव्यवस्था ही शतकानुशतके चालत आली होती.आर्थिकदृष्ट्या विचार करता गावे ही स्वावलंबी व स्वयंपूर्ण होती.

प्रमुख शब्द: आदर्श ग्राम, स्थानिक गणराज्य, ग्रामराज्य, ग्रामसेना, न्यायसेना, ग्रामनिर्माण कला

संशोधनाची उद्दिष्टे

१) संताच्या शिकवणुकीचे महत्त्व जाणून घेणे.

२) संत मूल्यांची समकालीन उपयुक्तता तपासून पाहणे.

३) ग्रामीण जीवनाचे देशाच्या विकासातील महत्त्व अभ्यासणे.

गृहितके: